

Píše Lena Dorn

(E*forum, 16. 01. 2019)

„Velký odkaz empirických dokladů, ale i značné množství filosofických a psychologických úvah o tom, zda může či nemůže dojít k autentickému přenosu významu z jednoho jazyka do druhého, po sobě zanechali překladatelé.“ (George Steiner: *Do Babelu*. Přeložila Šárka Grauová, Triáda, 2010, s. 107 [německy: *Nach Babel*, 2014].)

Není žádnou výjimkou – jak Steiner naznačuje –, že překladatelé hloubají o „přeložitelnosti“ samotné, o možnostech a hranicích komunikace pomocí jazyka a že tyto úvahy i písemně zachycují. Takové případy jsou radostí pro filozofii jazyka a pro vědu o překladu.

Kniha ***Příběhy básní a jejich překladů*** od **Radka Malého** přináší podobné filozofování a reflexi zmíněných témat, a mohli bychom ji tudíž nejlépe označit za svazek esejí, i když toto označení není zcela přiléhavé. Radek Malý je mimo jiné i básník a překladatel. Usiluje o to, přenést svou vlastní zkušenost na obecnou rovinu; některé pasáže se proto podobají pohledům do dílny překladatelovy. Teorie, kterou představuje, se nakonec nevymezuje regionálně, ale má jazykověfilozofické ambice. A je zde ještě další rovina, na niž kniha poukazuje. Aniž by to činily explicitně, reflektují mnohé její texty vztahy mezi evropskými (světovými) jazyky, jež nejsou v žádném případě rovnoprávné. Mnohé z těchto textů mohou totiž něco přinést pouze těm rodilým mluvčím češtiny, kteří sami ovládají němčinu a mají základní znalosti o dějinách německojazyčné literatury. Podobná kniha od německy mluvícího překladatele z češtiny je nemyslitelná. Musela by mít obsáhlý úvod, nemohla by u čtenářů předpokládat předběžné znalosti. Na druhou stranu má kniha napsaná česky vždy menší počet potenciálních čtenářů než kniha napsaná německy. I přesto nelze tuto knihu o překládání smysluplně přeložit do němčiny. Tím jsme hned na počátku načrtli jednu z aporií literárního překladu.

První kapitola tvoří teoretický rámec a ve svém nadpisu nás staví před otázku: *Existuje nepřeložitelná báseň?* Odpověď na konci kapitoly zní, že pojem nepřeložitelnosti je se zřetelem k poezii ve své všeobecnosti vágní a zavádějící. Básně se překládaly a překládají, každá nová varianta může přinést i novou interpretaci. A takovým překladům se přiblížíme spíše, budeme-li se tázat „jak“, a ne „zdali“. K tomuto zjištění vede se vši konsekvencí tato kapitola, v níž Malý velmi rychle prochází dějiny teorie překladu od Luthera až do současnosti, a tak vytváří přechod k lingvistickému zaostření, které se prosazuje ve 20. století. Autor také naznačuje, že z kulturního hlediska existují rozličné tradice literárního překladu – jeho praxe se odlišuje jazyk od

jazyka. Významná kulturní úloha překládání literárních textů je nezpochybnitelná a autor tento paradox velmi dobře formuluje: Za nepřeložitelné nakonec zřídka označujeme texty, které skončí nepřeloženy, ale často právě ty, které jsou překládány znovu a znovu. Přemýšlení o překladu se tedy už od Luthera zabývá tím, jak lze texty přenést do aktuálně vhodného jazyka.

Následující kapitoly pak pracují s konkrétními příklady: s Goethovou básní *Ueber allen Gipfeln* (2. kapitola), s básní *Auf der Straßenbahn* Gerrita Engelkeho (3. kapitola) a s obzvláště často překládanou básní *Herbsttag* [Podzimní den] Rainera Marii Rilkeho (4. kapitola). Arthur Rimbaudovi a Georgu Traklovi se věnuje 5. kapitola, Traklovi a Vladimíru Holanovi s akcentem na deformaci valence kapitola šestá, Paulu Celanovi 7. kapitola, básni *Ost-Transport* Vlastimila Artura Poláka-Avalose a otázce psaní básní „po Osvětlení“ kapitola osmá a nakonec 9. kapitola básni Ernsta Jandla *Ottos mops*.

Čtenář se může jednotlivými kapitolami nechat provádět jako pomyslnou dílnou. Otázka, která prolíná vším, je: Jak se překladatel rozhodl? Jaký klíč našel pro sebe samotného? Jsou zřetelné důvody pro těžiště jeho zájmu? Jak interpretuje text? Tyto otázky nejsou nové, výjimečné je ovšem zaměření na detail, s nímž se u autora setkáváme. Ten vcelku nepředstavuje mnoho básní (ve většině kapitol jde pouze o jediný text s příklady více překladatelských řešení), věnuje ale mnoho času tomu, aby odůvodnil, proč považuje ten či onen překlad každého jednotlivého verše za lepší, vhodnější, vtipnější, správnější.

V knize se setkáváme s více tematickými oblastmi, z nichž některé dominují pouze v jediné kapitole, jiné se objevují ve více kapitolách. Největší témata jsou následující:

1. Jak lze přeložit specifické možnosti vyjádření jednoho jazyka pomocí specifických možností vyjádření jazyka druhého? V případě Goethovy básně se překladatel v jednom případě rozhodl užít českého deminutiva („lehounký“), které se ovšem nevyskytuje v originálním textu; užívání deminutiv je však v češtině mnohem obvyklejší než v němčině a překladateli se tak podaří přirozeně sugerovat prostotu, které je v originále dosaženo jinými prostředky.

2. Jak zacházet s rytmem, zvukem, eufonií v poměru k sémantické věrnosti? Za základní pravidlo při překladu poezie považuje autor funkčnost – účinek překladu se má co nejvíce podobat účinku originálu. V teoretické kapitole pro tento princip užívá pojmu „funkční adekvátnost“, který zavedla Christiane Nordová a který se opírá o teorii skoposu Hanse Vermeera a Kathariny Reißové. Podle ní je pro překladatelovo řešení rozhodující funkce textu v jeho druhém, tedy cílovém kontextu. Při překladu zvuků narážíme na to, že přesný překlad významu slov (a jeho asociací) není vždy v souladu s přesným obsahem zvuků, jejich výškou, rytmem a tempem. V mnoha případech je tak nutné se rozhodnout pro jediné z vícero řešení. Autor tvrdí, že v mnohých textech jsou nejen rytmus a zvuk, ale i zvukomalba natolik centrální pro celkový význam, že je překladatel při převodu musí zohlednit.

3. Co dělat s deformací valence sloves a s neologismy? Problematičnost překládání novotvarů je zcela zřejmá, podobné je to s deformacemi jako např.: „Mlčím vás, jabloně! A vítr oči vzdouvá“ (Holan). Na příkladech uvedených v knize je zřejmé, že při překladech se často od deformací upouští. Často je to škoda, mnohdy to ale může být – jak uvádí autor – smysluplné rozhodnutí, je-li tato deformace valence v originálu snadno srozumitelná, v překladu ovšem nepochopitelná. V takovém případě se překladatelé asi musí ptát, jakou míru vstřícnosti mohou u čtenáře, který se seznamuje s básníkem pro něj více méně neznámým, vzhledem k nepochopitelnosti jeho veršů očekávat. Z toho vyplývá další otázka:

4. Jakým způsobem překladatel zohledňuje recepci a své potenciální publikum? V rámci funkční adekvátnosti (viz výše) je relevantní otázka, jak se potenciální čtenář vypořádá s textem. To neplatí pro každou teorii překladu; s odkazem na Benjamina (*Die Aufgabe des Übersetzers* [Úkol překladatele]. In: *Illuminationen*, Frankfurt/Main, 1977) by mohla být orientace na publikum považována také za spornou: „Překlad, který chce sdělovat, ovšem nemůže sdělovat nic jiného než sdělení: tedy to nepodstatné. [...] Kdyby byl ovšem překlad určen čtenáři, musel by být pro něho určen i originál. Pokud to pro originál neplatí, jak bychom mohli pochopit překlad na základě tohoto vztahu?“ (Walter Benjamin: *Úkol překladatele*. In: *Výbor z díla II: Teoretické pasáže*. Uspořádal a přeložil Martin Ritter [Knihovna novověké tradice a současnosti; sv. 77], Praha: Oikoymenh, 2011, S. 58). Podobné chápání překladu rozvíjí v páté kapitole své knihy i Malý. Popisuje zde tvůrčí vliv, který měl Karl Klammer, překladatel Rimbauda do němčiny, na německojazyčnou poezii, jmenovitě na Georga Trakla, nebo např. zdroj inspirace pro české básníky (např. Holana), jakým byly traklovské překlady z pera Bohuslava Reynka. Autor zde na konci kapitoly píše, že překladatel nemusí být „pouhým zprostředkovatelem“, ale může být také „iniciátorem nových mezikulturních vztahů“ (s. 67).

5. Existuje morální stránka překládání? Na příkladu německojazyčného básníka Vlastimila Artura Poláka-Avalose, který přežil holokaust a psal texty o transportech a koncentračních táborech, se autor věnuje problematice přiměřenosti překladu, jde-li o téma holokaustu a má-li být zachován účinek textu. Také v tomto případě musí překladatel nalézt klíč pro překládání. Tuto otázku lze sledovat dále až k problematice překladatelské etiky, jíž se zabývají různé větve teorie překladu. Zásadně se k této otázce vyjadřoval na konci 20. století např. Lawrence Venuti. Tato kapitola naznačuje, že překladatelé někdy nesou velkou zodpovědnost.

6. Co bychom mohli nazvat experimentálním překládáním? Poznámky k překladům Ernsta Jandla se vrací k mnohým již dříve tematizovaným okruhům. Jandl byl do češtiny překládán velmi často, byl i zhudebněn. Kapitola končí úchvatným příkladem z pera známé překladatelky Bohumily Grögrové, která nahradila „o“ v Jandlově verzi básně „Ottos mops“ českým „e“ a ve svém překladu také použila jméno Ernst, jako by se jednalo o dialog. Při překladech natolik experimentálních textů se opět vracíme k počáteční otázce: tedy k přeložitelnosti textu vůbec. Zde se uzavírá kruh a nevyplácí se ptát „zdali“. Mnohem zajímavější je ono „jak“.

Takto autor pomocí své praxe upozorňuje na základní otázky teorie překladu. Na některých místech je záliba autora v detailu tak obrovská, že zatlačuje skutečnou poetiku překladu do pozadí, ale zřejmě se jedná pouze o druhou stranu mince, neboť skutečnost, že se zde autor věnuje popisu tak důkladně jako snad nikde jinde, je pro čtenáře především přínosem.

Relativně útlá kniha nám umožňuje vytušit, kolik myšlenek a poznání, které v procesu překladu hrají roli a které jsou příslibem na cestě k pravdě, nemůžeme v již hotovém textu překladu, tedy verzi, pro niž se nakonec překladatel musel rozhodnout, vnímat jako pohyblivé, nýbrž že se nám musí v daném momentu jevit jako zkamenělé, pevné a věčné. Nutnost hledání si nelze z poetiky překladu odmyslet. To ovšem znamená, že lze tuto nutnost, poetice překladu imanentní, také zprostředkovat čtenáři, jak nám ukazuje právě Radek Malý.

Přeložil Lukáš Motyčka

Radek Malý: *Příběhy básní a jejich překladů*. Olomouc, 2014, 134 s.

www.ipsl.cz